

VLADISLAV B. SOTIROVIĆ

Univerzitet u Vilniusu

Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici (1848.–1861. g.)

Cilj ovog članka je da prikaže i analizira glavne aspekte problematike jezika i pisma kao (dva od tri) faktora nacionalnog određenja Hrvata i Srba na prostorima Trojednice (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija) u vremenskom periodu od revolucionarne 1848.–1849. g. (kada je čitava Habsburška Monarhija bila do temelja uzdrmana i borila se za svoj politički opstanak pa se samim tim pokrenulo i hrvatsko-srpsko pitanje na ovim prostorima) do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. (kada dolazi do epohalne promene u nazivu jezika Hrvata i Srba u Trojednici pa samim tim i do radikalnog prestrukturiranja u njihovim međusobnim odnosima u narednih osam godina). Ovaj vremenski period se uglavnom poklapa sa dobom tzv. *Bahovog apsolutizma* (1849.–1860. g.) u Habsburškoj Monarhiji¹ u kome su “na kraju, Srbi, u celini, dobili (su) kao nagradu isto ono što Mađari za kaznu — nacionalnu i političku obespravljenost” [Гавриловић 1994, 168].

Doprinos istoriografije

Doprinos istoriografije ovoj problematici nije zadovoljavajuće veliki. Dok se s jedne strane relativno dosta pisalo o odnosima Hrvata i Srba u Trojednici u okvirima ovog vremenskog perioda, ili pak o pojedinim njegovim intervalima [Bogdanov 1949; Гавриловић и др. 1981; Krestić 1988; Korunić 1988; Gross, Szabo 1992; Гавриловић 1989; Гавриловић 1994; Крестић 1994; Bilandžić 1999; Pavličević 2000], s druge strane problematika njihovog odnosa prema jeziku i pismu kao nacionalno-grupnim determinatorima nije isuviše mnogo privlačila pažnju istraživača. U ovom kontekstu se uglavnom proučavao faktor veroispovesti kao odlučujući [Костић 1990], pa i jedini identifikacioni amblem ova dva naroda na ovim prostorima (i šire) [Horvat 1990].

Istoriografsku komponentu problematike ovog članka možemo okvimo podeliti u tri kategorije: *jugoslovensku, hrvatsku i srpsku*.

U prvu spada historiografija tzv. jugoslovenskih integralista iz prve dve (velike) Jugoslavije kojima je osnovni naučno-ideološki cilj bio da naglašavaju sve ono što je bilo zajedničko Srbima i Hrvatima. U tom kontekstu se pitanje jezika isticalo na prvom mestu [Novak 1930; Ђоровић 1933; Во-žić i dr. 1973]. Budući da je jezik Srba i Hrvata u lingvističkom smislu shvatan kao jedinstven to nije ni dolazilo u obzir da se istražuju i ističu bilo kakve razlike po ovom pitanju a naročito ne da se ispituju srpsko-hrvatski istorijski antagonizmi oko jezika pa čak ni pisama jer je grafija u ovom kontekstu shvatana kao dvovarijantno pismeno izražavanje jednog te istog jezika. Drugim rečima, niti jezik niti pismo nisu posebno ispitivani s obzirom na njihovu identifikacionu ulogu u procesu stvaranja nacionalne svesti Hrvata i Srba u mešovitim provincijama Jugoistočne Evrope od vremena nacionalnih preporoda i pokreta krajem XVIII. i početkom XIX. stoleća, a naročito se izbegavalo proučavanje faktora jezika i pisma u međusobnim hrvatsko-srpskim nacionalnim sporovima oko teritorijalnog razgraničenja zasnovanog na principu etnolingvističkog identiteta.

Drugu grupu naučne literature čini hrvatska historiografija koja je s jedne strane odlično obradila pitanje lingvističkog nacionalizma na prostoru Trojedne Kraljevine u datom vremenskom periodu pa i šire ali samo u odnosima Hrvata prema Mađarima [Gross 1985; Horvat 1990; Šidak i dr. 1990; Macan 1992; Bilandžić 1999] dok sa druge strane pitanje hrvatsko-srpskih političkih i nacionalnih odnosa sa aspekta nacionalne identifikacije putem grafije i jezika je krajnje fragmentarno istraženo (istakao bih [Roksandić 1988]). Razlog za ovakvu naučnu anomaliju verovatno leži u činjenici da je hrvatska povijesna nauka tradicionalno bila preokupirana pitanjem državno-pravnog položaja hrvatskih zemalja u okviru Kraljevine Ugarske, konstantno nastojeći da dokaže da je Hrvatska-Slavonija predstavljala autonomnu političku jedinicu sa svim atributima državnosti (Ban, Sabor, Bansko Vijeće/Savet, zastava, grb) a ne običnu mađarsku provinciju [Antoljak 1980; Beuc 1985] u periodu nakon 1102. g. do stvaranja Kraljevine SHS 1918. g. Isticanje posebnosti i pravne zaštite hrvatskog jezika kao i zahteva da se on proglasi za jezik u javnoj i administrativnoj upotrebi na hrvatskom prostoru u okviru Ugarske je okarakterisano u historiografiji kao krucijalni dokaz o postojanju svesti u Hrvata da su oni *politički narod* u Hrvatskoj-Slavoniji kao što su to bili Mađari u ostalom delu Ugarske. S obzirom da je srpsko isticanje svojih nacionalnih zahteva za posebnošću i legalizacijom srpskog jezika i ćirilice na prostoru Trojednice kao ravnopravnog sa hrvatskim jezikom i latinicom objektivno potkopavalo u političkom smislu ideju o jedinom

hrvatskom političkom narodu, ova problematika nije ni uzimana ozbiljno u opseg proučavanja hrvatskih povijesničara i filologa a ako i jeste onda je uglavnom predstavljana kao vid ekstremnog srpskog nacionalizma naročito u kontekstu vukovskog identiteta srpskog jezika pa je tako i bečki *Književni dogovor* iz 1850. g. tumačen kao srpsko filološko nasilje nad hrvatskim jezikom i nacionalnim identitetom [Babić 1990; Kačić 1995].

Doprinos srpske historiografije je u tome što je fokus istraživanja usmeravan ka rasvetljavanju problematike odbrane srpskog nacionalnog identiteta na prostorima Trojedinice. Faktori vere, jezika i pisma su posledično zauzimali središnje mesto u prizmi istraživanja [Гавриловић и др. 1981; Крестић 1991] kojima se uglavnom pokušavalo argumentovano pokazati da je hrvatska politika prema Srbima u Trojedinici imala karakter asimilacije, a što je podrazumevalo zatiranje srpskog imena, vere, pisma, jezika i drugih nacionalnih obeležja [Крестић 2002] pa je svaki iznuden ustupak Srbima na ovim prostorima predstavljan kao krupna nacionalna pobeda kao npr. 1852. g. kada je specijalna komisija zagrebačkog Banskog Vijeća donela odluku da se u nekim školskim knjigama pored latiničkih tekstova mogu štampati i ćirilički tekstovi. Ipak, osnovni nedostaci metodologije proučavanja zadatog problema od strane srpske historiografije se mogu svesti na sledeće: 1) isticanje u prvi plan faktora veroispovesti kao glavnog čimbenika nacionalnog samoodređenja Srba što je rezultiralo da su faktori jezika i pisma ostali u biti nedovoljno istraženi; 2) neadekvatna interpretacija suštine bečkog *Književnog dogovora* koji je decenijama predstavljan kao *Magna charta* hrvatsko-srpskog međuetničkog izmirenja i kulturološkog ujedinjenja [Новак 1967; Гавриловић и др. 1981, naročito 360–363].

Doba Revolucije 1848.–1849. g.

Iz razloga slovenske solidarnosti se u toku Revolucije 1848.–1849. g. nastojalo od strane banskih vlasti u Zagrebu da se istaknu sve zajedničke komponente Srpstva i Hrvatstva kao i da se izađe u susret srpskim nacionalnim zahtevima. Ovakva politika hrvatskih centralnih administrativnih organa je nesumnjivo imala jaku podršku od strane Beča. Međutim, potenciranje Zagreba na nacionalnom približavanju Hrvata i Srba u toku Revolucije 1848.–1849. g. je imalo u neku ruku i antiaustrijsku komponentu jer se ovaj savez uvek mogao upotrebiti kao vrsta političkog pritiska na Beč ukoliko bi austrijski car i kralj Ferdinand V (1835.–1848. g.) pokušao da reafirmiše (tj. *de facto* osnaži) svoju odluku od 11. januara 1843. g. kojom je, pored zabrane ilirskog imena i upotrebe ilirskog grba u Trojedinici, naložio hrvatskim centralnim i provincijalnim vlastima da ne smeju odbijati dopise mađarskih vlasti pisane na mađarskom jeziku [Pavličević 2000,

252–253; Perić 1997, 165; Šidak i dr. 1990, 213; Horvat 1990, 72–74; Macan 1992, 282]. Ovakvu carsko-kraljevsku odluku koja je u krajnjoj liniji diskriminirala hrvatski jezik na prostoru Trojednice je oštro kritikovao iste te 1843. g. Ivan Kukuljević Sakcinski koji je tražio u Hrvatsko-slavonskom Saboru *da se hrvatski jezik uvede umesto latinskog kao diplomatski jezik Trojednice kao i u školama na prostoru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Kukuljević je ujedno bio i prvi hrvatski zastupnik u Saboru koji je održao govor na hrvatskom tražeći da taj jezik postane službeni u Trojednoj Kraljevini. Dakle, kao jedan od uslova hrvatsko-srpske saradnje i podrške Austriji (tj. dinastiji Habsburga) u borbi protiv mađarskog separatizma istaknut je zahtev bečkim vlastima da se nakon sloma Revolucije u Trojednici prizna *narodni jezik kao diplomatski*. Pod *narodnim* podrazumevao se *hrvatski jezik*.

Kao siguran pokazatelj da će nerešeno pitanje upotrebe jezika u Trojednici igrati važnu političku ulogu u rešavanju sudbine Dunavske Monarhije u neposrednoj budućnosti služi ponovno pokretanje pitanja upotrebe narodnog jezika u službene svrhe u Trojednici. Pitanje je pokrenuto predlogom predstavnika Križevačke županije Ljudevita Farkaša-Vukotinića (1813.–1893. g.) Hrvatsko-slavonskom Saboru 23. oktobra 1847. g. da se *hrvatski* proglasi za službeni saborski jezik umesto dotadašnjeg latinskog. Nakon otvorene podrške Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Sabor je prihvatio ovaj Farkašev predlog [Perić 1997, 167; Šidak i dr. 1990, 213; Horvat 1990, 96, 409; Macan 1992, 284]. Bez obzira što ova odluka Sabora nije ozakonjena od strane ugarske Diете, ona je bitna za dalji razvoj hrvatsko-srpskih odnosa u Trojednici (pa i šire) iz dva osnovna razloga: 1) to je neposredan dokaz da je za *Ilirski pokret* jezik bio jedan od glavnih nacionalnih identifikatora; 2) da za *ilirce* na prostoru Trojednice postoji samo jedan (hrvatski) *politički narod* pa je shodno tome samo njegov nacionalni jezik mogao biti zvaničan (tj. da se upotrebljava u javnoj upotrebi)². Stoga je ova saborska odluka umnogome doprinela da se Srbi iz Trojednice (isto kao i Slovenci iz Kranjske) još više udalje od proklamovanih ciljeva političke borbe hrvatskih *iliraca* (kulturno-političko ujedinjenje Južnih Slovena a pre svega Hrvata i Srba). Ova saborska odluka o *hrvatskom* jeziku kao službenom na čitavom prostoru Hrvatske-Slavonije je potvrđena od strane velike hrvatske Narodne skupštine 25. marta 1848. g. na njenom istorijskom zasedanju u hrvatskom Narodnom domu u Zagrebu (o odnosu Srba prema *ilircima* vidi [Mamuzić 1933]).

Ista politička ideologija o jednom *političkom narodu* i jednom zvaničnom jeziku je primenjivana i u slučaju Mađarske i u slučaju Hrvatske-Slavonije pa i čitave Trojednice. Tako je odluka Sabora o uvođenju *hrvatskog* jezika iz 1847. g. pravno bila poništena odlukom mađarske Diете iz 1847.

i 1848. g. da se na prostoru Hrvatske i Slavonije uvede umesto mađarskog latinski jezik kao službeni dok se na prostoru ostatka Ugarske proglašava kao zvanični jezik mađarski³. Po shvatanjima hrvatskih političara, ovakvom odlukom su Mađari poricali Hrvatima status *političkog naroda* jer je shodno ustaljenim feudalnim normama vidno obeležje *političkog naroda* bilo pravo na upotrebu njegovog nacionalnog jezika. Hrvatski političari su ispravno smatrali da mađarske vlasti potenciranjem na jednom *mađarskom političkom narodu* teže nacionalno-jezičkoj homogenizaciji čitave državne teritorije Mađarske. U svakom slučaju, odnosi između Hrvata i Mađara, ali i Hrvata i Srba, su se zaoštrili nakon saborskih odluka o jeziku iz 1847. i 1848. g.

Faktor jezika kao determinante Srpstva na prostorima Habsburške Monarhije u teškim i kriznim trenucima za Beč tokom Revolucije 1848.–49. g. (koja je počela u Pešti 3. marta 1848. g.) i rata za očuvanje mađarske nezavisnosti (koji je počeo austrijskom vojnom intervencijom protiv mađarskih revolucionara predvođenom hrvatsko-slavonskim banom Josipom Jelačićem 11. septembra 1848. g., a koji se nalazio na čelu 50,000 jakih hrvatsko-srpskih vojnih snaga sa prostora hrvatsko-slavonske Vojne Krajine/Granice) je po prvi put istaknut tokom revolucionarnih previranja (dobrim delom i kao reakcija na odluku Sabora iz 1847. g.) od strane pakračkog pravoslavnog vladike Stefana Kragujevića 21. jula 1848. g. u cirkularnom pismu područnom sveštenstvu. Vladika Kragujević je u ovom pismu naložio da se svake nedelje u svim pravoslavnim parohijama njegovog vladičanstva drže parastosi za poginule pri napadu na Sremske Karlovce od strane generala petrovaradinskog Hrabovskog. Cilj održavanja ovih parastosa je trebao biti, po rečima vladike Kragujevića, *da svoju narodnost, tj. svoj jezik i veru* Srbi sačuvaju i odbrane u njihovoj zajedničkoj borbi sa Hrvatima protiv Mađara. Ovo cirkularno pismo vladike pakračkog [МСПЦ, препис № 448] je od izuzetnog značaja za ispitivanje problema jezika kao činioca nacionalnog određenja na južnoslovenskim prostorima jer kao što se da primetiti vladika Kragujević je u njemu eksplicitno naveo da su jezik i vera dve glavne komponente (srpske) nacije. Ovakav stav visokog srpskog crkvenog lica je bitan jer se zna da je Srpska pravoslavna crkva vekovima identifikovala Srpstvo prevashodno na verskim osnovama poistovećujući ga sa pravoslavljem (i kosovskom tradicijom). Međutim, ovom prilikom je faktor jezika u nacionalnoj determinaciji izjednačen sa faktorom verske pripadnosti kao jedan od osnovnih elemenata nacionalne identifikacije. Sklon sam da ovakav model definisanja Srpstva nazovem *lingvističko-konfesionalnim*. Ovaj model se može smatrati prelaznim od starog srednjevekovnog *konfesionalnog* modela Srpske pravoslavne crkve ka modernom, Vuka Stefanovića Karadžića, *lingvističkom* modelu definisanja Srpstva.

Važnost jezika kao nacionalnog identifikatora je i u daljim revolucionarnim događanjima na prostoru Habsburške Monarhije podržavana od strane hijerarhije Srpske pravoslavne crkve koja je sve više isticala jednakost između vere, nacije i nacionalnog jezika. To se može jasno videti iz pisma Sevastijana Ilića, arhimandrita manastira Gomirja, proti ličkom Danilu Trbojeviću. U tom pismu od 15. oktobra 1848. g. arhimandrit Ilić obaveštava protu Trbojevića da će odlukom vlade Kneževine Srbije urednik *Novina serbskih* Miloš Popović slati taj list besplatno duhovnim i svetovnim licima koja nemaju mogućnosti da ga kupuju, čime će se pomoći očuvanju srpskog jezika, imena, vere i narodnosti⁴. Ovakvo faktičko priznanje vladike Kragujevića i arhimandrita Ilića da je srpski jezik pored pravoslavne vere ravnopravan determinator Srpstva je u svakom slučaju revolucionaran korak u shvatanju nacionalnog određenja od strane srpske crkvene hijerarhije.

U istom razdoblju revolucionarne 1848.–1849. g. Srpska pravoslavna crkva, kao najznačajnija nacionalna institucija Srba na prostorima Habsburške Monarhije, se pored zalaganja za očuvanje pravoslavne vere i srpskog jezika borila i za očuvanje srpskog nacionalnog pisma (ćirilice) naročito u onim krajevima gde su Srbi živeli izmešani sa Hrvatima ali i sa Mađarima. Srpska hijerarhija ni u ovim godinama velikih previranja i međunacionalnih sukoba nije napuštala svoje tradicionalne stavove o ćiriličkom pismu kao zaštitnom znaku Srpstva na ovim prostorima. Čak šta više, usled neizvesnog ishoda mađarske revolucije i njenih posledica po nemađarske narode na prostoru zemalja krune svetog Ištvana, srpski arhijereji su se sve više zalagali za očuvanje ćirilice kao nacionalnog pisma Srba da bi izbegli germanizaciju, mađarizaciju, kroatizaciju, pounijačivanje i pokatoličavanje srpskog elementa u Habsburškoj Monarhiji, tj. na prostorima Slavonije, Dalmacije, Vojvodine i Hrvatske. Na ovaj način je visoki kler Srpske pravoslavne crkve isticao pored pravoslavnosti i ćiriličnost Srpstva. Tako je ćiriličko pismo, pored pravoslavne vere i srpskog jezika (tj. štokavskog govora) uvršteno u korpus nacionalnih identifikatora. Kao strastan borac za srpsku ćirilicu i zaštitu nacionalnih interesa Srba se u ovim teškim vremenima pokazao vladika Evgenije Jovanović koji je 27. aprila 1849. g. tražio od protoprezvitera Danila Trbojevića da upozori paroha Savu Babića da ubuduće ne piše dopise latinicom već isključivo ćirilicom i u slučaju njegove neposlušnosti da ga suspenduje. Da je vladika Evgenije Jovanović povezivao Srpstvo sa ćiriličkim pismom, tj. da je smatrao ćirilicu zaštitnim znakom srpskog naroda, vidi se iz njegovog ukora parohu Babiću što je dopis "...не сербскими, но римскими писмени писал јест..." [МСПЦ, препис № 474].

Pošto je pitanje upotrebe latinice umesto ćirilice i nemačkog jezika umesto narodnog u zvaničnoj korespondenciji Srpske pravoslavne crkve sa Banskim Savetom i zagrebačkom General-komandom uskoro postalo problem političke prirode koji je mogao negativno da se odrazi na hrvatsko-srpsku vojnu saradnju pod komandom bana Josipa Jelačića (1801.–1859. g.) u borbi protiv Mađara, već sledećeg meseca (31. maja 1849. g.) vladika Stefan Kragujević se obratio vladici Evgeniju Jovanoviću dopisom sa pitanjem kako treba korespondirati sa vlastima: na narodnom jeziku, ili na nemačkom; latinicom ili ćirilicom. Vladika Stefan Kragujević je naglasio da on korespondira sa Banskim Savetom na narodnom jeziku a ne na nemačkom ali “с латинским писмени пишем, а тако ћу исто отсад и Генерал-команди писати”. Kao razlog za upotrebu latinice a ne “наших писмена”, tj. ćirilice, vladika je naveo odluku pravoslavne konzistorije da se latiničko pismo upotrebljava “јошт за кратко време, докле не видимо како ће се ствари окончати... јербо ми јединообразије како спрам Банског Совета, тако и спрам Генерал-команде набљудавати желимо...” Jasno je da se konzistorija na upotrebu latinice u dopisima sa Banskim Savetom i zagrebačkom General-komandom odlučila iz čisto političkih razloga. Međutim, vladika Kragujević je opominjao vladiku Jovanovića da se i on pridržava ove odluke jer sa Banskim Savetom još uvek vrši prepisku “нашими писмени” a ne latinicom.

Sušтина спора између владика Крагујевића и Јовановића је била у томе што је овај последњи сматрао да употреба латинице уместо ћирилце у општењу са Банским Саветом води однарођаванју Српства, тј. његовом похрваћиванју, па је из тог разлога настављао да се обраћа властима у Загребу “нашими писмени”, односно српском ћирилицом [МСПЦ, препис № 474]. Он је и у наредним месецима остао доследан својој борби за очување Српства на просторима Хрватске, Далмације и Славоније па је стога из Карловца 16. децембра 1849. г. послао протопрезовитеру у Корењци упутство како да напише неке молбе, како да титулише бана Јелаčićа са саветима да све молбе пише на српском језику и ћирилицом, “зане и он нам пишет *сербски*” [МСПЦ, препис № 734]. Владика Јовановић је сматрао српски језик и ћирилицу за веома важне националне идентификаторе па је избегаванје њихове употребе поистовећивао са националним и политичким поразом Српства у борби против кroatизације али и germanизације на просторима Троједне Краљевине.

Banske власти u Загребу су у току одлучујућих борби против мађарских револуционара, а у циљу jaчања војне сарадње Хрвата и Срба против мађарске владе, издале средином 1849. г. тзв. *Основе темељних правилах јавнога обућаванја за Хрватску и Славонију*. У оdelјку ових *Основа...*, израђених од стране Одсека за просвету Банског Вјећа, у којима се на-

vođe predmeti za niže i pučke učionice rečeno je da se maternji jezik ima učiti uz ravnopravnu upotrebu latinice i ćirilice. Prema ovoj odredbi, srpskoj deci (tj. *pravoslavnoj* deci kako stoji u dokumentu u kome su se Srbi poistovećivali sa pravoslavicima u Hrvatskoj i Slavoniji) je bila dozvoljena upotreba ćirilice pri učenju svog maternjeg jezika, dok su se hrvatska deca (tj. *katolička* deca) u isto vreme mogla služiti latiničkim slovima [МСПЦ, препис № 466]. Ova odredba o pravilima u javnom školstvu u Hrvatskoj i Slavoniji je siguran dokaz da su banske vlasti u Zagrebu ovim pravnim aktom i zvanično priznale da je pismo jedan od najbitnijih nacionalnih čimbenika, pored jezika i vere, pa je u cilju jačanja vojne i političke saradnje u datom istorijskom momentu Hrvata i Srba bilo potrebno da se i zvanično naglasi da srpska deca imaju pravo na upotrebu svog nacionalnog pisma u školskom sistemu Hrvatske i Slavonije. Ovakva odluka Odseka za prosvetu Banskog Vijeća je potvrdila vekovno shvatanje Srpske pravoslavne crkve o ćiriličkom pismu kao nacionalnom obeležju “Славеносербског народа”. Bansko Vijeće je ovom odlukom potvrdilo ispravnost zalaganja vladike Evgenija Jovanovića za očuvanje srpske ćirilice u Trojednici.

Ovakvi stavovi Banskog Vijeća su bili politički usmereni ka učvršćivanju političko-vojne saradnje Hrvata i Srba u revolucionarnom periodu 1848.–1849. g. Kada su mađarski revolucionari potkopali čitav temelj Habsburške Monarhije kojoj je pretio državni kolaps i teritorijalna dezintegracija, Hrvati i Srbi sa prostora Monarhije su pod vodstvom bana Josipa Jelačića pritekli u pomoć bečkoj carsko-kraljevskoj vladi. U to vreme su i Hrvati i Srbi bili zagovornici ideje i politike austroslavizma čija se koncepcija svodila na to da se Habsburška Monarhija preuredi tako da bi se pripadnicima slovenskih naroda omogućilo veće učešće u centralnoj vlasti u nameri da se ne odvajaju od Monarhije. Najveći protagonist austroslavizma je bio češki istoričar František Palacký za koga je stvaranje jedne federalne, ili konfederalne, političko-teritorijalne jedinice Slovena u okviru preuređene Habsburške Monarhije bilo trenutno najbolje rešenje slovenskog nacionalnog pitanja u Monarhiji [Johnson 1996, 154–155] koja je *moralna* opstati kao neophodna državna tvorevina, kao brana nemačkim i ruskim teritorijalnim aspiracijama prema prostorima Srednje i Jugoistočne Evrope.

Na važnost opstanka Dunavske Monarhije kao neophodne zaštite malih centralnoevropskih naroda je ukazivao u toku Revolucije 1848.–1849. g. pored Palackog i mađarski političar i politolog baron Jožef Etveš (József Eötvös, 1813.–1871. g.) koji je takođe ukazivao i na neophodnost opstanka višjezične Mađarske u okvirima Habsburške Monarhije u čemu se razilazio sa L. Košutom koji se borio za nezavisnu i jezički unitarnu istorijsku Ugarsku. Dok Košut nije hteo ni da čuje da se pored mađarskog jezika u Ugarskoj mogu koristiti kao službeni i nacionalni jezici manjina, Etveš je

upravo napominjao da su lingvistička tolerancija i višejezičnost preduslov za fizički opstanak i funkcionisanje istorijske Ugarske. Stoga je preporučivao Košutu da odustane od politike lingvističke unitarizacije Mađarske putem nametanja mađarskog jezika nacionalnim manjinama pošto nije verovao da se višejezična i multietnička Mađarska može mirnim putem transformisati u unitarnu nacionalno-lingvističku državu Mađara. Ideju o lingvističkom jedinstvu Mađarske koja bi se realizovala putem lingvističke mađarizacije na svim poljima i nivoima društvenog života je odbacivao kao utopiju ali se nadao da se može postići da mađarski postane jezik diplomatije i zakonodavstva u Ugarskoj [Eötvös 1941, 176; Kontler 1999, 237, 245, 250, 253, 269, 278, 282–286; Várdy i Várdy, 1989, 88–90].

*Nakon Revolucije 1848.–1849. g. do zasedanja
Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g.*

U to vreme kada su počele ozbiljne rasprave o zvaničnom nazivu jezika na teritoriji istorijske Ugarske, a naročito Srba i Hrvata na prostorima Trojedinice, zvaničan naziv njihovog jezika je glasio *zemaljski jezik* (u nemačkim izvorima: *Landesübliche Sprache*). Ovako formulisan naziv jezika, koji je očigledno bio političke prirode, nakon Revolucije 1848.–1849. g. nije zadovoljavao većinu hrvatskih i srpskih političara, intelektualaca i javnih radnika koji su prihvativši moderne evropske kriterijume za određivanje nacionalne pripadnosti tražili da naziv jezika odgovara nazivu nacije shodno tadašnjem shvatanju liberalne Evrope da je jezik najbitniji nacionalni čimbenik. Tada je jedan od najvatrenijih boraca za uvođenje nacionalnog naziva jezika Hrvata i Srba kao zvaničnog administrativno-književnog jezika u javnoj upotrebi u Hrvatskoj i Slavoniji umesto *zemaljskog jezika* bio pohraćen Slovak Bogoslav Šulek, jedan od najistaknutijih *iliraca* i kasnije *narodnjaka* nakon što je *Ilirski pokret* preimenovan u (hrvatsku) *Narodnu stranku*. Shodno njegovoj teoriji da su Hrvati i Srbi jedan narod koji ima i jedan jezik, ali sa dva podnarečja, Šulek je tražio da se njihov zajednički književni jezik zove *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski ili srpski* ili *srpski ili hrvatski*. Šulek je napominjao da se njegovi stavovi razlikuju od stavova Vuka Stefanovića Karadžića samo u tome što je Vuk tvrdio da su čakavci pravi Hrvati a on tvrdi “da su oni ilirski starosjedioci” [tekst pisma u: Milosavljević 1997, 183–203].

Za razliku od Šuleka, nakon Revolucije 1848.–1849. g. hrvatsko-slavonski ban Josif Jelačić je bio mišljenja da i katolike i pravoslavce u ove dve provincije treba nazivati zajedničkim imenom *Hervati i Slavonci* [Крестић 1994, 196] pa bi shodno ovakvom nazivu i jezik svih stanovnika Hrvatske i Slavonije trebao da zvanično glasi *hervatsko-slavonski*.

Očigledno je da se Jelačić zalagao za regionalne nazive etničkih grupacija verovatno iz političkih razloga kako ne bi podgrevao etničke sukobe Hrvata i Srba. Kao drugu opciju naziva naroda i jezika u Hrvatskoj i Slavoniji ban Jelačić je predlagao *Slavjani* i *slavjanski jezik*. U ovom drugom slučaju prednost je davao grupnom etničkom nazivu, zajedničkom i Hrvatima i Srbima, na uštrb njihovih posebnih plemenskih imena a isto u cilju međuetničke tolerancije i sprovođenja političkog mira na teritoriji pod njegovom jurisdikcijom.

Međutim, suprotno od Hrvata bana Jelačića, Srbin Ognjeslav Utješeno-
vić Ostrožinski je kombinovao ova tri principa (regionalni, grupno-etnički i narodni) u imenovanju katoličkih i pravoslavnih stanovnika Hrvatske i Slavonije kao i njihovih jezika. Prema njegovoj prvoj varijanti *hrvatsko-srpski narod* bi se imao zvati *južnoslovenski narod srpskog i hrvatskog plemena* ili samo *srpski i hrvatski narod* [Крестић 1994, 196]. Ovim se htelo istaći da Srbi i Hrvati pripadaju zajedničkoj južnoj grani Slovena ali i da imaju pored zajedničkog porekla i svoje posebne plemenske osobine. Stoga se zalagao da se njihov zajednički jezik zove *južnoslovenski* ili *srpsko-hrvatski*. Po njegovoj drugoj varijanti zajednički etnički naziv bi trebao da glasi *hrvatsko-slavonski narod* i shodno tome njihov zajednički jezik bi imao biti *hrvatsko-slavonski*. U ovom drugom slučaju Ostrožinski se iz istih razloga kao i ban Jelačić zalagao za upotrebu regionalnih naziva za etničko označavanje.

Ipak, nakon pobeđe bečkih vlasti uz pomoć ruske carske vojske nad mađarskim revolucionarima septembra 1849. g. Austrija više nije podržavala nacionalnu saradnju Hrvata i Srba koja je u novonastalim postrevolucionarnim okolnostima mogla da donese samo štetu austrijskim interesima i politici. Ovako promenjeni stav Beča prema nacionalnom pitanju u Trojedinici se vrlo brzo odrazio i na promenu stavova zvaničnih hrvatskih političara i ljudi od uticaja prema Srbima i srpskom pitanju. Tako se od početka 1850.-ih g. mogu sve više naći primeri isticanja međusobne nacionalne posebnosti Hrvata i Srba a naročito njihovih narodnih jezika i pisama.

Borba vladike Evgenija Jovanovića za očuvanje Srpstva u Trojedinici njegovim potenciranjem na upotrebi srpskog jezika i srpskog pisma, tj. ćirilice, je ubrzo došla u sukob sa braniocima Hrvatstva i hrvatske ideje u Trojedinj Kraljevini. Jedan od najvećih zagovornika ekskluzivnog Hrvatstva na prostoru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i pobornik poricanja postojanja samog srpskog imena na ovim prostorima je u to vreme bio pukovnik Josip Maroičić⁵. On je npr. iz Ogulina 19. marta 1850. g. otvoreno pisao (na nemačkom jeziku) vladici Jovanoviću da u Hrvatskoj postoji samo jedno "slavensko pleme", a to je *hrvatsko, ono ima dve vere, jedan jezik i iste običaje i*

zakone [МСПЦ, препис № 474]. Pukovnik Maroičić je sve Srbe u Trojedinici smatrao Hrvatima koji govore istim, tj. hrvatskim, jezikom koji pored narodnih običaja i zakona jeste glavni identifikator nacionalne pripadnosti jedne etničke skupine. Za Maroičića vera nije bila presudan nacionalni determinator što je jasno naglasio u svom stavu da u Vojnoj Krajini i Provincijalu žive samo Hrvati i da tu nema Srba jer vera ne uslovljava postojanje naroda. Po njemu, u Vojvodstvu Srbiji i Tamiškom Banatu (1849.–1860. g.) postoje tzv. “iztočni”, tj. pravoslavni, Srbi, ali isto tako postoje i Hrvati sa različitim veroispovestima. Dakle, upotreba zajedničkog hrvatskog jezika, koji se sastojao, po njemu, iz štokavskog, čakavskog i kajkavskog govora, je za pukovnika Maroičića bio jedan od najpresudnijih pokazatelja postojanja isključivo Hrvata u Trojedinici i nepostojanja Srba na istim ovim prostorima. Na ovaj način se Maroičić priključio onim oponentima Vukovog lingvističkog modela definisanja Srpstva koji su tvrdili da je štokavski govor u stvari nacionalni hrvatski jezik, pa shodno ovakvoj teoriji koja uzima faktor jezika za odlučujuću odrednicu nacionalne pripadnosti, Srbi nisu ni živeli na prostorima Trojedinice već se tu radilo o “pravoslavnim Hrvatima”, odnosno o “iztočnim štokavcima” [МСПЦ, препис № 474].

Jedini značajniji događaj koji je išao u prilog hrvatsko-srpskom i južnoslovenskom približavanju u periodu neposredno nakon Revolucije 1848.–1849. g. je bio književni dogovor u Beču 1850. godine⁶. Suština kasnijeg tumačenja ovog bečkog *Književnog dogovora* od strane zagovornika jugoslovenskog etnolingvističkog unitarizma se sastojala u tome što je, prema njihovom shvatanju i interpretaciji, štokavski govor (naspram kajkavskog i čakavskog) prihvaćen za književni jezik Hrvata i Srba na čitavom njihovom etnografskom području. Ova odluka se objašnjavala decenijama u jugoslovenskoj istoriografiji i filologiji uglavnom time da su potpisnici bili uvereni da većina Hrvata i Srba govori štokavskim dijalektom kao i da je ovim dijalektom napisan najveći deo književnosti Dubrovačke Republike, ali isto tako i veći deo narodnog pesništva. Štokavskim narečjem su se služili savremeni pisci kako kod Srba tako i kod Hrvata. Bečki *Književni dogovor* je dobio službenu potvrdu vlade Kneževine Srbije 1868. g., dok je isti dogovor službeno potvrđen od strane vlasti u Hrvatskoj 1892. godine.

Interpretacija razloga i važnosti potpisivanja bečkog *Književnog dogovora* 1850. g. od strane jugoslovenskih istraživača tzv. integralističke orijentacije se uglavnom kretala u okvirima teze da je taj dogovor potpisan iz dva razloga: 1) svi potpisnici, uključujući i Vuka, su verovali da Hrvati i Srbi govore istim jezikom koji se delio na čakavsko, kajkavsko i štokavsko narečje a radi bližeg kulturološkog približavanja ova dva naroda za književni jezik oba je izabrano ono narečje (štokavsko) kojim je govorila

većina Hrvata i svi Srbi; 2) radi narodnosno-političke saradnje ova dva najveća jugoslovenska naroda kako bi efikasnije ujedinili svoj nacionalni front protiv Beča i Pešte. Toj političkoj saradnji Srba i Hrvata je upravo trebao da posluži prema njihovoj ideološkoj koncepciji zajednički *hrvatsko-srpski* književni jezik čije je temelje izgradio Vuk Stefanović Karadžić.

Analizirajući čitav filološki korpus najvećeg jugoslovenskog filologa XIX. veka, došao sam do zaključka da je Vuk izgradio *srpski* a ne *hrvatsko-srpski* književni jezik i da je uvek u svim svojim delima vrlo jasno odvajao srpski od hrvatskog jezika. To uverenje nije napustio ni pri izradi i potpisivanju bečkog *Književnog dogovora* 1850. g. Ovaj dogovor su potpisali Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić, dva glavna srpska filologa u to vreme, zatim petorica hrvatskih javnih radnika, književnika i kulturnih delatnika — Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrije Demeter, Ivan Mažuranić (kasniji ban Hrvatske–Slavonije), Vinko Pacel i Stjepan Pejaković, i konačno Slovenac, Fran/Franc Miklošič, jedan od vodećih slovenskih filologa svih vremena. Mišljenja sam da ovim dogovorom *nije* ustanovljeno da su Srbi i Hrvati jedan narod kao što to tvrdi npr. B. Brborić [Брборић 2001, 34, 68]. Ono što je dogovoreno u Beču 1850. g. je da “jedan narod treba jednu književnost da ima” [tekst dogovora u: Милосављевић 1997, 142–143].

Slažem se sa Petrom Milosavljevićem da su netačne interpretacije teksta *Književnog dogovora* u Beču 1850. g. da je tom prilikom postignut zvaničan dogovor o zajedničkom književnom jeziku Srba i Hrvata i da je tada izabrano štokavsko narečje za književni jezik Srba i Hrvata i da se stoga zajednički jezik ova dva naroda treba zvanično nazvati dvočlanim imenom: kao *srpsko-hrvatski* (za Srbe), odnosno *hrvatsko-srpski* (za Hrvate). Naime, potpisnici dogovora nisu predstavljali zvanične deputate Srba i Hrvata pa se stoga ovaj dogovor ne može interpretirati kao oficijalni međunarodni sporazum ova dva naroda kojim su se prebrodili predhodno nekakvi neusaglašeni stavovi o zajedničkom književnom jeziku. Prvo treba znati da je bečki *Književni dogovor* potpisan i od strane jednog Slovenca i da su ovim dokumentom preuzeti svi ranije izneti Vukovi stavovi o književnom jeziku Srba. Prema tome, osam potpisnika sporazuma su kao privatne ličnosti prihvatili da se Vukov *srpski jezik* proglasi za zajednički književni jezik Srba i Hrvata. Ostaje otvoreno pitanje zašto su hrvatski potpisnici odlučili da Vukov *srpski jezik* prihvate za književni jezik hrvatskog naroda. Ovim dogovorom je izabran istočnohercegovački govor štokavskog narečja, a ne štokavsko narečje u celini kao takvo za zajednički književni jezik Srba i Hrvata [Милосављевић 1997, 30–34; vidi takođe Брборић 2001, 79, 92, 95, 104, 122, 136, 151, 169, 367]. Zaključilo se da većina Južnih Slovena treba da ima jedan književni jezik “zasnovan na središnjim novoštokavskim govorima” ali koji nije tada imenovan [Брборић 2000, 422]. Prema

Brboriću, kasnije su hrvatski lingvisti i političari nastojali da dokažu da je ijekavski izgovor, koji je u stvari bio eminentno srpski i u svakodnevnom govoru i književnosti [Брборић 2001, 104], hrvatski književni idiom. To je značilo da su po toj hipotezi svi južnoslovenski ikavsko-ijekavsko-štokavski rimokatolici bili etnički Hrvati, a ekavsko-štokavski pravoslavci bili Srbi. Tako su npr. hrvatski pravaši, sa dr. Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom na čelu, isticali u svojim političkim spisima, novinskim člancima i javnim nastupima da su svi ijekavsko-štokavski muslimani Bosne i Hercegovine izvorni Hrvati (o pravaškoj ideologiji vidi [Gross 1973]). Prema ovakvim shvatanjima nacionalne identifikacije Hrvata i Srba, granica između Srpstva i Hrvatstva bi trebala da bude na reci Drini.

U vreme kada se potpisuje bečki *Književni dogovor* i neposredno nakon toga Josip Maroičić nije bio usamljen u svojim stavovima prema etnolingvističkoj strukturi Trojedinice a kojima je poricao prisustvo Srba u Trojedinici, uključujući i Vojnu Krajinu, kao i njihov nacionalni jezik nazivajući ga *hrvatskim* umesto *hrvatsko-srpskim*, *srpsko-hrvatskim* ili *srpskim*. Samo dve godine nakon gore navedenog Maroičićevog pisma, dakle 1852. g., poznati hrvatski ideolog, otac hrvatske nacije, dr. Ante Starčević (1823.–1896. g.), koji je bio rodom iz Krajine, je takođe odbacivao svaku pomisao da na “hrvatskom tlu” žive Srbi, tvrdeći istovremeno kao i Maroičić da se u svim hrvatskim zemljama govori isključivo *hrvatskim jezikom*.

Stavovi o negiranju postojanja Srba i njihovog jezika u Trojedinici nisu ni prvi ni jedini. Još je pre Revolucije 1848.–1849. g. hrvatsko-slavonski ban Franjo Vlašić zamerao srpskom vladici Lukijanu Mušickom što uopšte spominje srpski narod i srpski jezik u Hrvatskoj kad je poznato, kako on kaže, da tu žive samo Hrvati i čuje se samo hrvatski jezik. Ovakvo negiranje Srpstva u Hrvatskoj pa i u čitavoj Trojedinici je uglavnom bilo produkt staleškog društva koje je nakon 1849. g. zamenjeno modernim buržoaskim društvom što je sa sobom donelo i nove ideje koje su se odnosile i na sferu nacionalne tolerancije, koegzistencije i pre svega nove ideje o zajedničkom jeziku kao najvažnijoj determinanti jedne etničke grupe. Međutim, primeri Maroičića i Starčevića ukazuju da se neki ideolozi i istaknute ličnosti u javnom životu na prostoru Trojedinice nisu odrekli prerevolucionarne ideologije i pogleda na društvo, naciju i jezik.

Maroičićevi i Starčevićevi pogledi na etnolingvističku strukturu Trojedinice su u isto vreme i osporavani od strane zvaničnih zagrebačkih vlasti kojima je bilo jasno da se nepriznavanjem postojanja srpske nacije u Trojedinici dovodi u pitanje uspešnost otpora Hrvata mađarizaciji i germanizaciji. Za saradnju sa Srbima radi osnaživanja otporne moći hrvatskog naroda protiv Pešte i Beča su se u isto vreme zalagale i hrvatske *Narodne novine* čijim je urednicima postalo jasno da bez očuvanja narodnog jezika, pisma

i vere Srbi sa ovih prostora neće pristati na političku saradnju sa Hrvatima već će postati njihovi neprijatelji i težiti ili ka političkom ujedinjenju sa Kneževinom Srbijom ili ka kompromisu sa Austrijom ili Ugarskom protiv Hrvata ukoliko Beč ili Pešta ponude Srbima nešto više od Zagreba što se na kraju stvarno i dogodilo za vreme banovanja Kuena Hedervarija od 1883. do 1903. g. Iz ovih političkih razloga su upravo hrvatske *Narodne novine* objavile i branile marta 1852. g. obrazloženje Odseka za prosvetu Banskog Vijeća koji je odlučio da pored latinice u školskoj nastavi Hrvatske-Slavonije bude dozvoljena i ćirilica (ovim Odsekom je rukovodio savetnik Stjepan Ilijašević). Glavni razlozi za ovakvu odluku su bili sledeći: 1) zanemarivanjem ćirilice srpski narod bi se odnarodio; 2) politika zabranjivanja upotrebe ćirilice Srbima se mora napustiti jer iza takvih zabrana stoje “predrasude, glupost, mračnjaštvo, zloba i kleta težnja” kojima se “gaji sieme razdora i omraze među narodom našim”; 3) zabranom upotrebe ili zanemarivanjem ćirilice Srbima “se podkapaju i slabe same žile narodne snage i života njegova” [*Narodne novine*, 1852, ožujak]. Jasno je uočljivo da je Prosvetni odsek Banskog Vijeća ovim obrazlaganjem svoje odluke iz sredine 1849. godine još jednom stavio do znanja da se nacionalno pismo mora negovati ukoliko se želi sačuvati nacija od asimilacije jer je pismo jedan od ključnih etnonacionalnih identifikatora.

Koliko je veliku ulogu igralo pismo u procesu nacionalne grupisanosti i negovanju nacionalnih osobenosti u mešovitim hrvatsko-srpskim krajevima sredinom XIX. veka možda nam može najbolje pokazati sledeći primer iz 1855. g. Te godine, 31. marta, Nikanor Grujić je dostavio srpskom sremsko-karlovačkom patrijarhu Josifu Rajačiću (patrijarh od 1848. g. do 1861. g.) recenziju bukvara sa crkvenoslovenskim, savremenim latiničkim i savremenim ćirilčkim tekstovima a koji je sastavio Mijat Stojanović za mešovite škole obe veroispovesti (rimokatoličke i pravoslavne) [Магарашевић 1880, 37–38]. Nikanor Grujić se naime žalio patrijarhu Rajačiću da “pisac ovog srpsko-latinskog bukvara ne poznaje dovoljno ni duh srpskog jezika, a još manje crkveno-slovenski jezik”. Prema Grujićevom mišljenju Stojanovićev mešoviti bukvar iz 1855. g. nije bio priličan za školsku upotrebu jer bi i srpska i “rimokatolička” deca morala podjednako učiti “sva tri teksta”, a za hrvatsku decu bi bilo isuviše da uče i “crkveni tekst”. Međutim, pravi razlog zašto je Grujić bio protiv upotrebe ovog mešovitog bukvara, pisanog latinicom, modernom ćirilicom i starijom crkveno-slovenskom ćirilicom i jezikom je bio taj, kako on sam kaže, što se plašio “да ће се с латиницом форсирати и да ће се ћирилица потискивати, те би наша деца пренебрегла ћирилицу”. Grujić je došao do zaključka da nije bila namera ovog mešovitog bukvara da “римокатоличка деца уче наш” (tj. crkveno-slo-

venski) jezik već je namera autorova bila da se srpska deca nateraju da nauče latinicu kako bi mogla da čitaju knjige štampane ovim pismom. Grujić je jasno stavljao do znanja da je svrha ovog “смешног буквара” odnarođavanje srpske dece занемаривањем ćirilice kao jednog od bazičnih markera Srpstva pa je smatrao da patrijarh Rajačić treba da interveniše kod nadležnih vlasti da se zabrani upotreba ovog bukvara iz 1855. g. u srpskim narodnim školama jer on vređa nacionalni i “црквенонародни живот српски” [Магарашевић 1880, 37–38].

Original od koga je sastavljen sporni bukvar iz 1855. g. je bio *Буквар за српска училишта у Аустријском царству* a koji je štampan u Beču 1853. g. Patrijarh Rajačić je taj bukvar iz 1853. g. dobio od strane Hrvatsko-slavonskog Namesništva 26. maja 1857. g. u cilju pregledavanja njegovog sadržaja i odobravanja njegove upotrebe u srpskim narodnim školama u Hrvatskoj i Slavoniji. Pored patrijarha Rajačića isti bukvar sa istim ciljem su dobili i pravoslavni episkopi u Plaškom i Pakracu. U svom odgovoru od 23. jula 1857. g. Hrvatsko-slavonskom Namesništvu u vezi sa nadležnošću pravoslavnih episkopa da pregledaju i ocenjuju podobnost školskih knjiga za srpske narodne škole, patrijarh Rajačić nije našao u dotičnom bukvaru ništa “...што би се противило црквенорелигиозној страни нашега вероисповеданија” pa “с тога се таква књига може без икаквих сметњи увести у српске народне школе”. Patrijarh je između ostalog pohvalio bukvar jer je napisan na srpskom jeziku i ćirilicom, jer kako je rekao “сврха је школских књига и та, да из њих свака школска младеж схвати и упозна дух (геније) свога језика...”

Za patrijarha je bilo jasno da je očuvanje nacionalnog jezika i nacionalnog pisma *conditio sine qua non* očuvanju sopstvene nacije od odnarođavanja naročito u etnički mešovitim sredinama. To je jasno stavio do znanja u svojoj primedbi da su se ranije školske knjige pisale na osnovu nemačkih izdanja čiji su se tekstovi ili doslovno prevodili ili pak svojevoljno preradivali pri čemu su prevodioci “мало пазили на српску синтаксу, коју нису ни познавали, па су се тим огрешили о дух српског језика, и тиме га кварили, а нимало му нису користили”. Stoga su srpski crkveni organi imali velikih muka da isprave sve greške koje su bile protivne duhu srpskog jezika kako bi srpsku naciju održali na ovim prostorima. Pravoslavne konzistorije u Pakracu i Plaškom su slično odgovorile Hrvatsko-slavonskom Namesništvu kao i patrijarh Rajačić [Магарашевић 1880, 14–16].

Nisu samo srpski crkveni velikodostojnici sa prostora Hrvatske, Dalmacije i Slavonije tokom sredine XIX. veka vodili borbu za očuvanje ćirilice kao nacionalnog pisma Srba i njihovog nacionalnog jezika. U ovu borbu su se uključili i svetovni Srbi sa istih prostora deleći u potpunosti mišljenje

Srpske pravoslavne crkve da se ćirilčko pismo među Srbima mora negovati kako bi se očuvale same narodnosne karakteristike Srba. U tom pogledu su ih podržavali i neki istaknuti članovi hrvatskog nacionalnog preporoda. To se može videti i na primeru inicijative za štampanje popularnog beletrističkog almanaha s početka 1858. g. u Zagrebu. Naime, Ljudevit Farkaš Vukotinić je 2. januara te godine iz Zagreba pisao Đorđu Rajkoviću da mu pošalje neki literarni sastav pisan ćirilicom koji bi se objavio u novopokrenutom almanahu *Leptir* [vidi tekst pisma u: Крестић 1984, 137–138]. Ovaj almanah je objavljivao tri godine (1859., 1860. i 1861.) sa člancima raznorodnog sadržaja štampanima pored latinice (ako su autori bili Hrvati i Slovenci) i ćirilicom (ako su autori bili Srbi iz Hrvatske i Slavonije).

Problem zvaničnog imenovanja Hrvata i Srba, odnosno hrvatskog i srpskog naroda, praćen pitanjem zvaničnog naziva njihovog jezika (zajedničkog ili ne), izbio je na površinu političkog života u južnim delovima Habsburške Monarhije odmah nakon poraza mađarskih revolucionara 1849. g. Potrebno je napomenuti da je Mađarska revolucija 1848.–1849. g. praćena ratom za nezavisnost pokrenula niz pitanja u vezi sa međuetničkom koegzistencijom u Dunavskoj Monarhiji pa između ostalog i pitanje o nacionalnoj identifikaciji među Južnim Slovenima. U rešavanju ovog problema pitanje učešća jezika u formiranju nacionalne identifikacije Hrvata i Srba je igralo jednu od najpresudnijih uloga. Rešenja za ovaj problem, pre svega političke prirode, su tražena sve do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. kada je ovo pitanje, kako se to činilo u tom trenutku, zadovoljavajuće rešeno na obostranu korist.

I uoči istorijskog zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. prevladavajuća ideja o nazivu jezika u hrvatsko-slavonskom Provincijalu (pod upravom hrvatskih civilnih vlasti) i Vojnoj Krajini/Granici (pod administracijom austrijskih vojnih vlasti) je i dalje ostala feudalno-staleška ideja o *zemaljskom jeziku* po kojoj se regionalni naziv zemlje mogao upotrebiti i za zvanični naziv nacionalnog (ili nacionalnih) jezika. Potvrdu za to imamo u odluci Banske Konferencije u Zagrebu iz 1860. g. koju je u vidu predstavljanja za habsburškog vladara Franca Jozefa I. (1848.–1916. g.) sastavio Ivan Mažuranić. U predstavi se zahtevalo “da se jezik narodni *hrvatsko-slavonski*, kakono već patentom od 7. travnja 1850. priznato bješe, uvede u sve javne poslove” [Крестић 1994, 198]. Međutim, ovakvom formulacijom zvaničnog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji se implicitno sugerisalo carsko-kraljevskim vlastima i javnosti da na ovim prostorima žive samo Hrvati⁷. Isti je slučaj bio i sa predlogom Ante Mataša iz 1860. g. da se *hrvatski jezik* proglasi za službeni jezik u Dalmaciji. U svakom slučaju, car je već 5. decembra iste godine izašao u susret ovakvim odlukama Banske Konferencije pa je od tog datuma pa sve do odluka Sabora iz 1861. g. (kada je usvo-

jen naziv *jugoslavenski* za administrativni jezik u Trojednici) službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji bio *hrvatsko-slavonski*⁸.

Pitanje zvaničnog naziva jezika u Hrvatskoj i Slavoniji o kome je raspravljano na sednicama Hrvatsko-slavonskog Sabora iz 1861. g. je imalo ključnu ulogu i značaj za definisanje nacionalne pripadnosti putem jezika ova dva naroda u potonjim decenijama¹⁰. Ono što je bitno istaći, a što je u vezi teme saborskih rasprava iz 1861. g., je to da je pitanje službenog naziva jezika u Hrvatskoj i Slavoniji bilo isključivo političke prirode a ne filološkog ili lingvističkog karaktera. Iz analize govora saborskih zastupnika o ovoj temi se jasno da videti da su njihovi stavovi iznad svega imali nacionalni i politički sadržaj. To nam samo govori da su i srpski i hrvatski poslanici bili duboko svesni činjenice da je jezik jedna od najvažnijih determinanti etnonacionalne pripadnosti, pa je prema tome od izuzetnog kako nacionalnog tako i političkog značaja bilo kako će glasiti službeni jezik na prostoru Hrvatske i Slavonije.

Zaključci

Na kraju možemo izneti nekoliko zaključaka:

1. Lingvistički nacionalizam je ušao kroz širom otvorena vrata južno-slovenskih zemalja Habsburške Monarhije nakon carskog trijumfa nad Mađarima 1849. g. kao reakcija na netolerantnu politiku vođa mađarske revolucije (pre svega Lajoša Košuta) koji su u zemljama krune svetog Ištvana videli samo Mađare kao *politički narod* i shodno tome jedino mađarski jezik kao jezik zakonodavstva i administracije.

2. Lingvistički nacionalizam Srba i Hrvata na prostoru Trojednice u toku Revolucije 1848.–1849. g. je manifestovan iz dva osnovna razloga: a) usled dubokog uverenja da jezik i pismo (pored vere) određuju nacionalnu pripadnost; b) kao reakcija na odluku mađarskih Dieta iz 1839.–1840. g. i 1843.–1844. g. o mađarskom kao zvaničnom jeziku na prostoru istorijske Mađarske.

3. Srpski jezički nacionalizam u Trojednici se javlja u toku Revolucije 1848.–1849. g. i neposredno nakon toga kao protest protiv odluke Hrvatsko-slavonskog Sabora iz 1847. g. da proglasi *hrvatski* za službeni jezik nacije, odnosno *hrvatskog političkog naroda*, umesto dotadašnjeg latinskog jezika.

4. Srbi i Hrvati u toku Revolucije 1848.–1849. g. su u Košutovim zahtevima za samo jedan zvanični jezik u Mađarskoj — *mađarski*, upravo videli politiku mađarizacije svih onih koji nisu bili Mađari a koja je putem nametanja nenacionalnog jezika imala voditi narodnosnom otuđivanju (denacionalizaciji) i lingvističkoj homogenizaciji istorijske (velike) Ugarske.

5. Potvrdu jakog uticaja romantičarsko-liberalnih ideja o jeziku kao glavnom markeru nacionalne pripadnosti na jugoslovenskom prostoru Habsburške Monarhije možemo uočiti u činjenici što je napredna inteligencija često zaobilazila zvaničan naziv jezika u Hrvatskoj i Slavoniji — *zemaljski jezik*, i umesto njega koristila višenacionalne nazive za jezik Hrvata i Srba kao što su: *hrvatsko-ilirski*, *hrvatski* (za latiničke tekstove), odnosno *srpsko-ilirski* i *srpski* (za ćiriličke tekstove)¹⁰.

6. Srbi sa prostora Trojednice, u nameri da očuvaju svoj etnički identitet, su nastojali da se pridev *srpski* obavezno nađe u imenu (obično dvočlanom) jezika u javnoj upotrebi na ovim prostorima.

НАПОМЕНЕ

¹ Termin *Bahov apsolutizam* je izveden od prezimena ministra unutrašnjih poslova Dunavske Monarhije (Aleksandar Bah) i koristi se u istoriografiji da označi način njegovo upravljanja administrativnim poslovima.

² Hrvatska istoriografija nedvosmisleno priznaje prvostepenu važnost jeziku kao nacionalnom determinatoru. Tako možemo pročitati sledeću ocenu saborske odluke o jeziku iz 1847. g: "Hrvatski jezik, glavni element identiteta nacije, odolio je svim nastajama germanizacije, mađarizacije, talijanizacije, te ga je Hrvatski sabor 1847. godine proglasio službenim jezikom u javnom životu" [Bilandžić 1999, 24].

³ Latinski je bio zvaničan jezik u Kraljevini Mađarskoj sve do 1840.-tih godina: njim se služilo u pravnim poslovima, njim su državni organi komunicirali među sobom. Aktivno poznavanje latinskog jezika je bilo neophodno najvišim službenicima državne administracije ali isto tako i najistaknutijim predstavnicima državne diplomatije. Istorijski izvori nam nedvosmisleno potvrđuju da su čak i pojedini kočijaši i pastiri u Mađarskoj posedovali određeno znanje govornog latinskog jezika. Poznavanje latinskog jezika je bio sigurni dokaz visoke obrazovanosti u mađarskom društvu (o tome videti memoare [Gvadányi 1790, 8–27]). Ipak, veći deo populacije u Mađarskoj nije razumeo latinski (o tome videti [Szilágyi 1983, 222]). Godine 1668. je engleski putnik Edmund Braun (E. Brown) zabeležio da Mađari mnogo bolje i više govore latinskim jezikom nego Englezi a naročito aristokratija i vojnici, ali takođe i službenici pa čak i pastiri [Brown 1975, 13–14; Csombor 1979, 184]. Englez Robert Taunson (R. Townson) je 1793. g. posetio županiju Sepeš (Szepes) i bio iznenađen da su poslanici županijske skupštine govorili na latinskom jeziku [Townson 1797].

⁴ "... за спасеније јазика, имепе, вјери и народности својеја дјествовати и једноплемјаником своим в помошн тести ободрјалисја" [МСПЦ, препис № 636].

⁵ Pukovnik Josip Maroičić je bio u to vreme komandant Treće ogulinske pukovnije. Kasnije je postao general i tajni savetnik.

⁶ O književnom dogovoru u Beču 1850. g. videti opširnije u [Jonke 1971, 85–87; Ивић 1986, 184–189; Gross 1985, 418–425; Милосављевић 1997, 30–34].

⁷ Kako je to Vuk primetio u *Srbi sui et sua*, jezik Hrvatske treba da glasi *hrvaćanski* (prisvojni pridev od imenice *Hrvatska*), a jezik Hrvata *hrvatski* (prisvojni pridev od imenice *Hrvati*). Drugim rečima, ono što je zajedničko i za Hrvate i za Srbe u Hrvatskoj (tj. ono što dolazi iz Hrvatske) je *hrvaćansko* a ne samo *hrvatsko*. Isto tako, ono što se odnosi na Srbiju je *srbijansko* a ne samo i isključivo *srpsko*.

⁸ Ovakve odluke Banske Konferencije u Zagrebu o nazivu jezika u Hrvatskoj i Slavoniji su u potonjim godinama i decenijama izazivale žučne rasprave u javnosti. Jedan od najvećih oponenta ovim odlukama je bio Srbin Dimitrije Ruvarac koji je svoje stavove o tom pitanju izneo u delu *Evo, šta ste nam krivi! Posvećeno "Obzoru"* (Zemun, 1895).

⁹ Ovaj Sabor je zasedao od 15. aprila do 11. decembra 1861. g. u 102 sabsorske sednice. Većina hrvatskih istoričara se slaže da je značaj ovog Sabora u tome što je on položio temelj za izgradnju nove moderne Hrvatske. Sabor je sazvan nakon austrijske vojne katastrofe u Lombardiji, propasti apsolutizma u Austriji i političkog sloma kancelara Aleksandra Baha pa mu je osnovni zadatak bio da se izjasni o državnopravnom odnosu prema Ugarskoj i Austriji. Koliki je značaj pridavan ovom Saboru od strane Beča može se najbolje videti po tome što je 9. maja 1861. g. austrijski car i mađarsko-hrvatski kralj Franc Jozef I. posebnom odlukom dopustio da hrvatsko-slavonska Vojna Granica može biti zastupljena u Saboru i to isključivo u raspravama o državnopravnom pitanju. Dakle, pored poslanika iz hrvatsko-slavonskog Provincijala na ovom Saboru je učestvovalo i 55 poslanika iz Vojne Krajine što je bio veliki izuzetak na praksu iz prethodnih vekova. Dalmacija je bila zastupljena kooptiranjem šestorice njenih narodnjaka koji su imali pravo informativnog glasa jer su autonomaši (uglavnom Italijani) u Dalmatinskom Saboru odbili da izaberu delegaciju za pregovore o ujedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom. Sremska županija sa izmešanim hrvatsko-srpskim stanovništvom je u prvi mah odbila da pošalje svojih 15 zastupnika u Hrvatsko-slavonski Sabor kao vid protesta zbog ukidanja Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata (1860. g.). Italijani u Rijeci su uz pomoć Pešte uspeali da spreče izbor delegacije za Hrvatsko-slavonski Sabor.

¹⁰ O ovoj problematici videti opširnije u [Gross 1985].

BIBLIOGRAFIJA

- Antoljak S., 1980: *Pacta ili Concordia od 1102*. Zagreb.
- Babić S., 1990: *Hrvatski jezik u političkom vrtilogu*. Zagreb.
- Beuc I., 1985: *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb.
- Bilandžić D., 1999: *Hrvatska moderna povjest*. Zagreb.
- Bogdanov V., 1949: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*. Zagreb.
- Božić I., Ćirković S., Ekmečić M., Dedijer V., 1973: *Istorija Jugoslavije*, drugo izdanje. Beograd.
- Brown E., 1975: *A Brief Account of Some Travelers in Hungaria*. München.
- Csombor M.Sz., 1979: *Europica varietas*. Budapest.
- Eötvös J., 1941: *Naplójegyzetek — gondolatok, 1864–1868* (Imre Lukinich ed.). Budapest.
- Gross M., 1973: *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb.
- Gross M., 1985: *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860*. Zagreb.
- Gross M., Szabo A., 1992: *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb.
- Gvadányi J., 1790: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása*. Pozsony.
- Horvat J., 1990: *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb.

- Johnson L.R., 1996: *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*. New York–Oxford.
- Jonke Lj., 1971: *Hrvatski književni jezik danas*. Zagreb.
- Kačić M. (uz suradnju sa Šarić Lj.), 1995: *Hrvatski i srpski: Zablude i krivotvorine*. Zagreb.
- Kontler L., 1999: *Millenium in Central Europe: A History of Hungary*. Budapest.
- Korunić P., 1988: *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici*. Zagreb.
- Krestić V.Đ., 1988: *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja u drugoj polovini XIX veka*. Beograd.
- Macan T., 1992: *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb.
- Manuzić I., 1933: *Ilirizam i Srbi (Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umetnosti, 247)*. Zagreb.
- Narodne novine*, 1852, ožujak. Zagreb.
- Novak V., 1930: *Antologija jugoslavenske misli i narodnog jedinstva (1390–1930)*. Beograd.
- Pavličević D., 2000: *Povijest Hrvatske*, drugo, izmijenjeno i znatno prošireno izdanje sa 16 povijesnih karata u boji. Zagreb.
- Perić i., 1997: *Povijest Hrvata*. Zagreb.
- Roksandić D., 1988: Vuk Karadžić, Ilirci i proces srpske nacionalne integracije u hrvatskim zemljama (1835–1848), in *Naučni sastanak slavista u Vukove dane, 17/7: Vuk Karadžić i njegovo delo u svome vremenu i danas*. Beograd, 119–128.
- Szilágyi F., 1983: *Elmét vitédó elegy-belegy dolgok*. Budapest.
- Šidak J., Foretić V., Grabovac J., Karaman I., Strčić P., Valentić M., 1990: *Hrvatski narodni preporod Ilirski pokret*. Zagreb.
- Townson R., 1797: *Travels in Hungary with a Short Account of Vienna in the Year 1793*. London.
- Várdy B.S., Várdy H.A., 1989: *The Austro-Hungarian Mind: At Home and Abroad*. New York.
- Брборић Б., 2000: *О језичком расколу*: Социолингвистички огледи I. Београд–Нови Сад.
- Брборић Б., 2001: *С језика на језик*: Социолингвистички огледи II. Београд–Нови Сад.
- Гавриловић С., 1989: Срби у Хрватској и Славонији у народном покрету 1848/1849, *Зборник о Србима у Хрватској*, № 1. Београд, 9–32.
- Гавриловић С., Крестић В., Раденић А., Милутиновић К., Ивић П., Кашић Ј., Живковић Д., Медаковић Д., 1981: *Историја српског народа, VI/2: Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*. Београд.
- Гавриловић С., 1994: *Срби у Хабсбуршкој Монархији (1792–1849)*. Нови Сад.
- Ивић П., 1986: *Српски народ и његов језик*, друго издање. Београд.
- Костић Л.М., 1990: *Спорне територије Срба и Хрвата: Досије*. Београд (прештампано прво издање, 1956, Ветинген, Швајцарска).
- Крестић В.Ђ. (ред.), 1984: *Из историје српско-хрватских односа*. Нови Сад. (Зборник Матице српске за историју, 29.)
- Крестић В.Ђ., 1991: *Историја Срба у Хрватској и Славонији*. Београд.

- Крстић В. Ђ., 1994: *Из историје Срба и српско-хрватских односа*: Студије, чланци, расправе и есеји. Београд.
- Крстић В. Ђ., 2002: *Геноцидом до велике Хрватске*, друго допуњено издање. Београд.
- Магарашевић Ђ., 1880: „Из прошлости српске школе“, in *Летопис Матице српске*, књ. 124. Нови Сад, 14–38.
- Милосављевић П., 1997: *Срби и њихов језик*: Хрестоматија. Приштина.
- МСПЦ = Музеј Српске православне цркве, фонд Р. Грујића. Београд.
- Новак В., 1967: *Вук и Хрвати*. Београд.
- Ђоровић В., 1933: *Историја Југославије*. Београд.

E-mail: vsotirovic@yahoo.com

Мај 2005. г.

VLADISLAV B. SOTIROVIĆ

Croatian-Serbian disputes concerning the language and alphabet in the Triune Kingdom, 1848–1861

The goal of this study is to explore the role of language and alphabet in constructing the national identities and ideologies of the Croats and Serbs from the territory of the Triune Kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia, from the beginning of the Revolution of 1848/1849 to the first session of the Croatian-Slavonian Parliament (*Sabor*) in Zagreb in 1861, during the period of the Austrian chancellor Alexander Bach, who attempted to centralize the multiethnic and multilingual Habsburg Empire administratively.

The study reaches the following conclusions:

1) The South Slavs within the Habsburg Monarchy had been deeply imbued with linguistic nationalism after the Revolution of 1848/1849 as a reaction against the intolerant minority policy by the leaders of the Hungarian uprising and revolution against the Habsburgs. What the Hungarian liberals required from the Habsburgs as national rights in the Habsburg Monarchy they did not wish to be granted to non-Hungarians within the greater Hungarian Kingdom, which included Croats and Serbs in the Triune Kingdom. The Hungarian liberals intended for only ethnolinguistic Hungarians to enjoy the rights of a “political nation”, and thus, in their view, the Hungarian language had to be the only official/public medium of communication in a greater historical Hungary.

2) There are two basic reasons for the expression of linguistic nationalism by Croats and Serbs in the Triune Kingdom after 1849: a) a deep conviction by both that language and script (in addition to confession) were the crucial cornerstones of national identity; and b) a reaction to the decisions by the Hungarian Parliament (*Dieta*) in 1839–1840 and 1843–1844 to introduce Hungarian as the official language in all provinces of the Hungarian Kingdom.

3) Serbian linguistic nationalism was basically aimed against the Croatian attempt to impose Croatian as the sole official language within Dalmatia, Croatia and Slavonia (in 1847 and later) and to proclaim only ethnic Croats as holders of full-scale political rights. In other words, Serbian linguistic nationalism was a protest against the Croatian policy of ethnolinguistic assimilation of the Serbs in the Triune Kingdom.

4) Both the Croats and Serbs understood the Hungarian requirement of the Hungarian (*Magyar*) language as the sole official language in a greater historical Hungary as an attempt both to Magyarize all non-Hungarians and to homogenize the multiethnolinguistic Hungarian Kingdom.

5) Proof that the Central European Romanticist idea of language as a pivotal national determinant was sincerely accepted by the South Slavs within the Habsburg Monarchy is the fact that the Croatian and Serbian national intelligentsia neglected the use of the *Landsprache*, but fought for the using a language or languages named after their own ethnic group(s) (Croatian and Serbian) in public affairs.

6) The Serbs in the Triune Kingdom politically struggled for inclusion of the *Serbian* ethnic name into the compound name for the official language in public use in Dalmatia, Croatia and Slavonia (i.e., the *Croato-Serbian* language) in order to preserve their national identity within these provinces and to fight against Croatization of their ethnolinguistic identity.